

УДК 338

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/8.8>**Круш П.В.**кандидат економічних наук, професор,
Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського**Круш П.П.**аспірант,
Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського

ІНКЛЮЗИВНИЙ РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

В статті узагальнено основні риси моделей економічного зростання та сталого розвитку, розкриваються критерії, які їм притаманні. Визначається необхідність їх дослідження для оцінювання стану ефективності національних господарств. Обґрунтовується необхідність використання моделі інклюзивного розвитку, аналізується її зміст та характерні ознаки. Доведено, що модель інклюзивного розвитку пов'язана з вільним доступом кожної людини до всіх ресурсів, можливістю реалізувати свій людський потенціал у різних сферах та галузях суспільного життя. Визначено, що підвищення економічної ефективності спрямовується на покращення соціальних стандартів всіх членів суспільства та підняття рівня соціальної справедливості. Аналізується і розкривається система показників і, зокрема, агрегований показник інклюзивного розвитку (IDI), який дає можливість більш комплексно оцінити стан економічного, соціального і екологічного розвитку країн.

Ключові слова: модель економічного зростання, модель сталого розвитку, модель інклюзивного розвитку, агрегований показник інклюзивного розвитку (IDI).

Постановка проблеми. Міжнародних науковців і експертів вже не задовольняють критерії моделей економічного зростання і сталого розвитку, за допомогою яких здійснюється рейтингова оцінка соціально-економічного стану країн. Це пов'язано з тим, що в розвинутих країнах, не кажучи вже про ті країни, що розвиваються, зростання економічного потенціалу не завжди корелюється з підвищенням добробуту та покращення життєвих стандартів всіх членів суспільства. Ці обставини і визвали необхідність розкриття концепції інклюзивного розвитку, індикатори якої б більш адекватно виражали ефективність національних економік.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам сталого і інклюзивного розвитку, питанням екстрактних та інклюзивних інститутів присвятили свої роботи закордонні та вітчизняні вчені: Д. Аджемоглу, Д. Робінсон, Е. Райнерт, С. Голандер, Р. Болінг, Дж. Подест, З. Бедос, Е. Дуфло, М. Тодаро та вітчизняні науковці: О.І. Амоша, В.Г. Анісімова, А.В. Базилюк, В.П. Вишне夫斯基, В.М. Гранатурова, А.А. Гриценко, В.М. Геєць, Г.Я. Глуха, Т.Г. Затонацька, А.С. Коновалова, Е.М. Лібанова, Д.О. Оголь, А.В. Сидорова, І.В. Тараненко, І.Г. Манцуоров. Разом з тим залишаються відкритими питання взаємозв'язку моделі інклюзивного розвитку з інклюзивними і екстрактними інститутами та проблематикою соціальної справедливості.

Мета роботи. Розкрити зміст моделі інклюзивного розвитку, виявити взаємозв'язок цієї моделі з інституціональною структурою національних економік і питаннями соціальної справедливості.

Вклад основного матеріалу. Економічній науці відомі такі усталені моделі соціально-економічного розвитку національних господарств: модель економічного зростання та модель сталого розвитку.

Економічне зростання – це один із основних показників розвитку, одна з головних макроекономічних цілей, досягнення якої зумовлене необхідністю нарощення та посилення економічного потенціалу і могутності держави, підвищення рівня добробуту громадян. Економічне зростання знаходить свій прояв у збільшенні обсягів реального валового внутрішнього продукту (ВВП) в одному періоді порівняно з іншим. В реальній практиці країн існуючий тип економічного зростання здійснюється як за рахунок збільшення кількості, так і якості виробничих ресурсів, а також за рахунок їх досконалого використання та більш ефективного розподілу. Економічне зростання також повинно бути безперервним та збалансованим.

Оцінка рівня економічного зростання здійснюється за такими показниками: збільшення обсягів реального ВВП; їх збільшення на душу населення; на одного зайнятого; вимірюється річними темпами економічного зростання.

Модель сталого розвитку в загальних рисах характеризується високими темпами економічного зростання та підвищенням соціальних стандартів, широким використанням новітніх і ресурсозберігаючих технологій, спрямованістю господарської системи на екологічне чисте виробництво, посилення конкурентоспроможності економіки.

Сучасний стан глобальної економіки характеризується наростанням суперечностей між її основними суб'єктами, складовими елементами [1]. Як результат стану світової економіки державна політика країн Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) та їх партнерів стикається з великою кількістю соціально-економічних викликів: міграційною кризою, еміграційними та імміграційними процесами, які охопили більшість європейських держав, зростаючою соціальною економічною диференціацією населення, сталим рівнем безробіття, нестабільністю міжнародних і державних фінансів, «в'ялим» для багатьох країн посткризовим відновленням національних господарств, загостренням соціальних та політичних конфліктів.

Ці обставини об'єктивно ставлять питання концептуального уточнення теоретичних положень вище зазначених моделей економічного зростання, пошуку нових підходів для оцінки економічного і соціального розвитку країн в сучасних умовах.

Концепцію інклюзивного розвитку було розроблено і прийнято на сесії ОЕСР ще у 2012 році. Вона знайшла своє трактування в документі, який має назву «Нові підходи до протидії економічним викликам». На Всесвітньому економічному форумі (ВЕФ) у 2018 році також акцентувалася увага на необхідності сталого інклюзивного економічного розвитку країн та запровадженні нових індикаторів до оцінювання результатів їх економічного і соціального розвитку. В зв'язку з цим виникає питання: в чому відмінність усталених моделей економічного зростання і сталого розвитку від моделі інклюзивного розвитку та за якими критеріями оцінюється рівень інклюзивного розвитку?!

Для того щоб відповісти на поставлене запитання необхідно пізнати природу інклюзивного зростання, сфери життєдіяльності людини, які включає ця модель, розкрити можливості доступу, який надає інклюзивний розвиток до привабливих суспільних ресурсів, можливості реалізації людського потенціалу. Крім цього, важливо виявити нові джерела для підвищення добробуту суспільства та визначити нові підходи до оцінювання результатів економічного і соціального розвитку країни.

Поняття «інклюзія», «соціальна інклюзія» уперше були використані американськими дослідниками у 1970 році у процесі аналізу міри і масштабів участі громадян у вдосконаленні соціального життя. Термін «інклюзивний розвиток» відображає розуміння того, що добробут суспільства складається не тільки із зростання реального ВВП і матеріальних доходів населення, але, будучи поняттям багатовимірним, включає в себе такі сфери життя, як: освіта, охорона здоров'я, особиста безпека, екологія та багато інших [2].

Інклюзивний розвиток включає не лише рівну можливість доступу громадян до важливих сфер життєдіяльності: якісної освіти, підвищення кваліфікації, розвитку наукових знань, духовних здібностей, інтелектуального потенціалу, але також має надати людям рівні можливості через механізм «соціальних ліфтів», знайти своє місце і отримати відповідні статуси в економіці, політиці та інших галузях, де вони в повній мірі можуть реалізувати свій інтелектуальний капітал.

Модель інклюзивного розвитку не заперечує моделей економічного зростання і сталого розвитку, а навпаки вдосконалює їх, вона спрямовує забезпечення високих і стабільних темпів розбудови економіки на основі переваження інтенсивних факторів, зростання соціальних стандартів та збереження навколишнього середовища на задоволення потреб і реалізацію інтересів всіх членів суспільства. Цей процес здійснюється через створення для людини незалежно від її статі, етнічного і соціального походження, проживання на тій чи іншій території країни рівних можливостей доступу до конкурентних суспільних ресурсів та можливості реалізувати свій інтелектуальний потенціал в різних сферах і галузях суспільного життя.

Необхідно підкреслити, що концепція інклюзивного зростання в питаннях створення «рівних можливостей» перекликається з положеннями інституціональної теорії щодо розуміння інклюзивних і екстрактивних інститутів [3]. Сукупність формальних і неформальних інститутів та організацій, які контролюють їх виконання, утворюють інституційний каркас, який упорядковує взаємодію суспільних агентів, формує стимули і мотивацію їх поведінки, направлену або на раціональний розподіл і ефективне використання суспільних ресурсів, реалізацію інтересів і задоволення потреб індивідів і суспільства або спрямовує діяльність на розподіл ресурсів в інтересах окремих груп, та, в першу чергу, задоволення їх потреб. Інститути, які формуються державною владою без відкритого публічного обговорення експертним середовищем та без контролю з боку громадянського суспільства і направлені на розподіл і перерозподіл ресурсів за рахунок більшості громадян, на користь окремих індивідів і груп з концентрованими інтересами, називають екстрактивними інститутами. Вони діють відповідно до принципу «обмеженого доступу» та «закритості» і спрямовані на забезпечення потреб і реалізацію інтересів вузького кола провладних суб'єктів. Як правило, екстрактивні інститути блокують мотиваційну спроможність більшості громадян до розвитку суспільства.

Інститути, які приймаються демократичною державою за активної участі науковців, експертів і громадянського суспільства, називають

інклюзивними інститутами. Вони максимально враховують інтереси всіх членів суспільства з метою об'єднання і спрямування їх зусиль до дій, направлених на ефективний розподіл і використання ресурсів, на соціально-економічний розвиток та підвищення добробуту громадян. Інклюзивні інститути базуються на принципах збалансованого поєднання інтересів всіх громадян, «відкритості доступу» до соціальних ресурсів, «прозорості та легітимності», прийняття і використання норм та правил поведінки суспільних акторів [4].

Саме «інклюзивність» економічних, політичних і соціальних інститутів є пріоритетною і визначальною в концепції інклюзивного зростання. Оскільки такі інститути спрямовують еволюційний розвиток національних економік на задоволення потреб, підвищення рівня життя громадян, реалізацію інтересів всіх членів суспільства.

Не випадково інклюзивне зростання, на відміну від відомих моделей економічної динаміки, називають «людиноцентричною моделлю» тому, що в центрі суспільного розвитку знаходиться людина зі своїми потребами і інтересами, яка має доступ до важливих суспільних ресурсів, їх розподілу і використання і в повній мірі може реалізувати свої інтереси. Характерною ознакою моделі інклюзивного розвитку є здатність не лише формувати і підтримувати баланс між економічною, соціальною та екологічною складовою економічної системи, але і спрямовувати розвиток економіки в інтересах всіх соціальних груп, верств населення, членів суспільства. Така спрямованість інклюзивного зростання, на наш погляд, базується на окремих положеннях теорії соціальної справедливості.

Соціальна справедливість – одна з найважливіших цінностей життєдіяльності суспільства, вона передбачає урівноваженість інтересів суспільства, індивідів, соціальних груп і верств населення, а також прав і обов'язків громадян, створення рівних можливостей для членів суспільства реалізувати свої здібності і задовольнити соціально-економічні потреби. Концептуально соціальна справедливість унеможливає існування привілеїв для окремих індивідів і груп населення, виступає за усунення істотних відмінностей у рівні розвитку і життя між різними регіонами країни, вказує на необхідність розвитку освіти, науки, охорони здоров'я, культури, власної безпеки тощо та вільний доступ громадян до всіх сфер і галузей суспільного життя. Формування відповідної динаміки якості життя та підтримка рівня соціальних стандартів в багатьох випадках залежить від досягнення оптимального співвідношення між ефективністю суспільного виробництва і соціальною справедливістю еконо-

мічної системи. Це співвідношення науковці розглядають у двох аспектах.

В першому випадку це пов'язується з тим, що надмірне вирівнювання доходів і майна призводить до значного послаблення і навіть втрати дієвих стимулів до праці, а надмірна їх диференція веде до наростання соціальної напруженості та поглиблення соціальних конфліктів. В другому випадку обґрунтовується думка, що економічна ефективність і соціальна справедливість не є альтернативними і взаємовиключними процесами.

В дійсності вони є взаємопов'язаними і взаємозалежними. Соціальні стандарти в значній мірі залежать від економічного зростання, об'ємів реального ВВП, його розподілу і раціонального використання, а такі соціальні фактори, як: освіта, новітні знання, розвиток науки, культури, високий рівень людського капіталу тощо однаковою мірою сприяють зростанню економічної ефективності й утвердженню соціальної справедливості. Іншими словами, підвищення життєвих стандартів, ріст рівня соціальної справедливості – це лише одна зі складових дієвості моделі інклюзивного зростання, інша його складова – це потужний соціальний фактор, спрямований на подальший соціально-економічний розвиток національних господарств.

Таким чином, особливість моделі максимально враховувати інтереси більшості громадян, з одного боку, дозволяє послабити протистояння між різними суспільними групами, уникнути можливостей конфліктів між ними та не допустити антагоністичних суперечностей у відносинах між людьми, а з іншого боку, інклюзивне зростання підвищує рівень людського капіталу, економічний потенціал держави, через механізм соціальної справедливості створює доповнюючі мотиви та стимули до подальшого зростання добробуту всіх громадян та збалансованого соціально-економічного розвитку країни.

Слід зазначити, що виникнення концепції є результатом і розумінням того, що існуючі показники відомих моделей економічного зростання і сталого розвитку не є єдиними критеріями, які в сучасних умовах визначають ефективність розвитку національних економік. Практика показує, що зростання темпів ВВП, збільшення ВВП на душу населення не завжди пов'язується з усіма членами суспільства, а в багатьох випадках спрямовується, в першу чергу, на задоволення потреб окремих індивідів і бізнесових та провладних груп.

В цих умовах, для окремої людини, яка віддалена від урядових структур, блокується доступ до можливості розвинути свій людський капітал та реалізувати його в економічній, політичній та соціальній сферах, а підвищення економічного потенціалу країни веде не до покращення життєвих стандартів всього населення, а навпаки, діє

в напрямку збагачення небагатих і підвищення рівня майнової нерівності та подальшої диференціації доходів більшості громадян. За цих обставин об'єктивно виникає потреба пошуку таких індикаторів, які б більш адекватно виражали ефективність національних господарств. Така система показників була запропонована науковцями і експертами на Всесвітньому економічному форумі в Давосі у 2018 році. У її структурі основним агрегованим показником є індекс інклюзивного розвитку (ІДІ). Цей індекс включає 12 усереднених показників розвитку країни, які поділяються на три групи, кожна з яких, відповідно, характеризує стан економіки, рівень соціальних стандартів та рівень сталості розвитку як умови забезпечення життя наступних поколінь. В першу групу входять такі показники: ВВП на душу населення (дол.); ВВП на одного працюючого (дол.); зайнятість населення (%); середня тривалість здорового життя (роки). Друга група включає: медіанний дохід домогосподарства (дол.); коефіцієнт Джині, що характеризує розширення суспільства за доходами; рівень бідності (%); коефіцієнт Джині, що характеризує розширення суспільства за рівнем багатства. В третю групу входять показники: скориговані чисті заощадження (%ВНД); коефіцієнт демографічного навантаження (%); державний борг (%ВВП); інтенсивність промислових викидів в атмосферу (кг викидів CO₂ на 1 дол. ВВП).

Композитний індекс інклюзивного розвитку розраховується методом узагальнення значень 12 показників як середня арифметична величина. Але це не означає, що запропонований індекс інклюзивного розвитку ІДІ знижує значення інших показників і, в першу чергу, пов'язаних з ВВП. В дійсності в концепції інклюзивного розвитку обґрунтовується необхідність його використання не замість ВВП на душу населення і ВВП на одного працюючого, а додатково до них. Аналіз системи показників, які об'єднує індекс інклюзивного розвитку ІДІ, показує, що він більш комплексно характеризує стан економічного, соціального та екологічного розвитку країни. Розуміння сутності індексу інклюзивного розвитку дає можливість здійснювати оцінювання стану економіки різних країн відповідно стандартам інклюзивного розвитку та визначати їх місце у міжнародному рейтинговому розподілі як за рівнем агрегованого індексу інклюзивного розвитку, так і за його складовими елементами.

У 2018 році експертами (ВЕФ) здійснено аналіз інклюзивності розвитку 103 країн, серед яких 28 належать до групи розвинутих країн і 75 до країн, що розвиваються. Результати дослідження показали, що серед розвинутих країн до п'ятірки країн-лідерів увійшли Норвегія, Ісландія, Люксембург, Швейцарія і Данія. А серед країн, що

розвиваються, лідерство захопили Литва, Угорщина, Азербайджан, Латвія та Польща.

Дослідження також виявило, що зі 103 країн, стан економіки яких моніторився за допомогою індексу ІДІ, у 52 країнах зафіксовано зниження рівня інклюзивного розвитку. Світова наукова і експертна спільнота пов'язує це з відсутністю в багатьох країнах дієвих стратегій, реалізація яких мала б сприяти трансформації моделей економічного зростання. В більшості країн тільки на даному етапі усвідомлюють необхідність переходу до досконалішої моделі інклюзивного розвитку, яка спрямована на обмеження зростання економічної і соціальної нерівності різних груп і верств населення і окремих територій та направлена на більш високий суспільний рівень соціальної справедливості.

Щодо характеристики української економіки відповідно стандартам сталого інклюзивного розвитку, то аналіз вітчизняних науковців засвідчив, «що протягом 2013-2017 рр. стан економіки України в цілому та її складових істотно погіршився. У 2017 р. порівняно з 2013 р. значення інтегрованого індексу інклюзивності розвитку знизилось на 6,8 пункта, що свідчить про посилення впливу дестабілізуючих чинників і формування критичного, з ознаками патологічного, стану економіки України» [2].

Висновки. Інклюзивний розвиток є поняттям багатомірним. Він включає і підтримує баланс у розвитку між економічною, соціальною та екологічною складовою економічної системи та спрямований не тільки на підвищення добробуту всіх членів суспільства за рахунок збільшення матеріальних благ і доходів населення, а також діє в напрямку підвищення життєвих стандартів громадян за рахунок розвитку таких сфер і галузей суспільного життя, як: освіта, наука, охорона здоров'я, культура, особиста безпека, екологія тощо.

Цей процес здійснюється через створення для людини незалежно від її статі, етнічного і соціального походження рівних можливостей доступу до суспільних ресурсів та можливостей через механізми «соціальних ліфтів» наростити відповідно здібностей свій інтелектуальний капітал і реалізувати його в різних сферах і галузях суспільного життя.

Концепція інклюзивного зростання в питаннях створення рівних можливостей та спрямованості розвитку економіки в інтересах всіх членів суспільства базується на окремих положеннях інституціональної теорії та теорії соціальної справедливості. Інклюзивність економічних політичних і соціальних інститутів – є пріоритетною і визначальною для інклюзивного розвитку, а високий рівень життєвих стандартів, ріст рівня соціальної справедливості виступає потужним соціаль-

ним фактором, який спрямований на подальший збалансований соціально-економічний розвиток національних господарств.

Аналіз системи показників, які об'єднує індекс інклюзивного розвитку (ІРІ), показує, що він більш комплексно характеризує стан еконо-

мічного, соціального та екологічного розвитку країн. Їх застосування для оцінки господарювання розкриває позитивні і негативні сторони діяльності держав, виступає аналітичним підґрунтям для практичної корекції їх економічної політики.

Список використаних джерел:

1. Геєць В.М. Економічну практику – на наукове підґрунтя. *Економіка України*. 2018. № 10. С. 3–9.
2. Манцуров І.Г. Інклюзивний розвиток як основа протидії глобальним викликам сьогодення. *Економіка України*. 2018. № 10. С. 71–87.
3. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Пер. з англ. І. Дзюб. Київ, 2000. 198 с.
4. Д. Аджемоглу, Д. Робінсон. Почему одни страны богатые, а другие бедные. Происхождение власти, процветания и нищеты. Москва : АСТ, 2015. 575 с.

References:

1. Heiets V.M. (2018). Ekonomichnu praktyku – na naukove pidgruntia [Economic practice – on a scientific basis]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 10, pp. 3–9.
2. Mantsurov I.H. (2018). Inkluzyvnyi rozvytok yak osnova protyidii hlobalnym vyklykam sohodennia [Inclusive development as a basis for countering the global challenges of today]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 10, pp. 71–87.
3. Nort D. (2000). Instytutsii, instytutsiina zmina ta funktsionuvannia ekonomiky [Institutions, institutional change and functioning of the economy]. Per. z anhl. I. Dziub. Kyiv, 198 p.
4. D. Adzhemohlu, D. Robinson (2015). Pochemu odny strany bohatye, a druhe bednye. Proyskhozhdennye vlasty, protsvetaniya y nyshchety [Why are some countries rich and others poor. The origin of power, prosperity, and poverty]. Moskva : AST, 575 p.

Krush Petro, Krush Pavlo
Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute

INCLUSIVE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

The article summarizes the main features of the models of economic growth and sustainable development, reveals the criteria that are inherent to them. The necessity of their research to assess the state of efficiency of national economies is determined. The necessity of using the model of inclusive development is substantiated, its content and characteristics are analyzed. It is proved that the model of inclusive development relates to the free access of everyone to all resources, the opportunity to realize human potential in different spheres and branches of public life. It is determined that improving economic efficiency is aimed at improving the social standards of all members of society and raising the level of social justice. The system of indicators and the aggregated indicator of inclusive development (IDI), which makes it possible to more comprehensively assess the state of economic, social and environmental development of countries, is analyzed and revealed.

Key words: economic growth model, sustainable development model, inclusive development model, aggregate inclusive development indicator (IDI).